

LIBERALIZMO IR DEMOKRATIJOS KONFLIKTAS

ALVYDAS JOKUBAITIS

Straipsnio tikslas – parodyti liberalizmo ir demokratijos politinių filosofijų skirtumus. „Liberaliosios demokratijos“ terminas slepia dviejų skirtingų filosofijų konfliktą. Liberalai vadovaujasi metafizinėmis prielaidomis, kurios demokratiją paverčia jų politinei filosofijai tarnaujančiu įrankiu. Laikantis tokio požiūrio, liberalizmo politinės filosofijos pranašumai ir trūkumai neišvengiamai tampa demokratinio režimo pranašumais ir trūkumais.

Filosofija veikia politinį mąstymą daug stipriau, negu atrodo jos kritikams. Politikos mokslininkai negali išvengti metafizinių prielaidų. Jau daugiau kaip šimtą metų nenutyla metodologinio individualizmo ir metodologinio holizmo šalininkų ginčas. Šių dviejų metodologinių stovyklų atstovai nesutaria, kas yra politinių reiškinių aiškinimo pagrindas. Vieni mano, kad politinių reiškinių aiškinimas turi būti grindžiamas individo idėja, kitiems atrodo priešingai – kad visuomenė nėra individų suma, bet turi būti suvokiama kaip specifinė tikrovė.

Alvydas Jokubaitis – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius (el. paštas: alvydas.jokubaitis@takas.lt).

© Alvydas Jokubaitis, 2009

Straipsnis įteiktas redakcijai 2009 m. vasario 2 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2009 m. kovo 25 d.

Tai metafizinio pobūdžio nesutarimas. Ginčijamasi ne dėl faktų, bet dėl jų aiškinimo ontologijos.

Politikos filosofai taip pat nesutaria dėl metafizikos vaidmens. Kai kurie autoriai mano, kad politikoje galima rasti metafizinių, konkrečiau laiko ir vietos apribojimus peržengiančių elementų. Kiti politikos filosofai mąsto priešingai – jų kuriamas dalykas priklauso nuo istorijos ir negali peržengti laiko bei vietos apribojimų. Šių dviejų filosofinių stovyklų ginčas yra pernelyg užaštrintas. Galimas ir trečias – kompromisinis – filosofijos ir politikos santykių aiškinimo variantas. Galima sakyti, kad politika turi metafizinių elementų, ir kartu pripažinti, kad jie reiškiasi per konkretų istorinį patyrimą.

Amerikiečių filosofas Ronaldas Dworkinas kalba apie „liberalizmo šerdi“. Jo nuomone, bet kokioje koherentiškoje politinėje programoje esama dviejų elementų: „Pagrindinių politinių pozicijų, kurios yra vertinamos savaime, dėl jų pačių, ir išvestinių nuostatų, kurios vertinamos kaip strateginės – kaip priemonės pagrindiniams tikslams pasiekti.“¹ Prancūzų filosofas Pierre’as Rosanvallonas mano, kad „nėra doktriniškai vieningo liberalizmo“². Tai nelabai įtikinantis požiūris. Net pripažinus liberalizmo politinės minties tradicijų įvairovę, nesunku rasti bendrų moralinių, teisinių, politinių ir ekonominių prielaidų.

Šiuo metu demokratija yra labai populiari. Kartais net bandoma įrodyti, kad ji – bet kokio politiškumo pagrindas. Algio Mickūno žodžiais, „politika turi būti apribota vien viešąja erdve, kurioje visuomenės nariai dalyvauja atvirai svarstydami ir sprenddami“³. Šio teiginio autorius užmiršta, kad demokratija yra senas, bet palyginti retai naudotas išradimas. Jos istorija apsiriboja senovės Graikija ir dabartinėmis tautinėmis valstybėmis. Visuomenės politinės tvarkos įsteigimas nebūtinai yra tapatus demokratijai. Politiškumas – tai daug platesnis reiškinys, negu demokratiniai režimai. Pripažinus, kad politiškumas yra neišsivaizduojamas be demokratijos, siūlomas absurdiškas teiginys, kad net nedemokratiški politiniai režimai gali būti traktuojami kaip demokratijos forma.

„Liberaliosios demokratijos“ terminas slepia dviejų skirtingų filosofijų konfliktą. Tik sugrįžus prie metafizikos temos galima pamatyti tikrąjį šio konflikto mastą. Liberalizmą ir demokratiją skiria ne kokie nors trumpalaikiai, bet gilūs metafiziniai nesutarimai. Liberalai nori ginti demokratiją, bet demokratai nebūtinai nori ginti liberalizmą. Tai natūralus dviejų filosofijų skirtumo padarinys. Tai, ką siūlo liberalai, nebūtinai turi sutapti su demokratine piliečių valia. Liberalai ieško amžinų tiesų, o demokratai nesunkiai gali pasitenkinti laikinomis. Didžiausias liberalizmo politinės filosofijos paradoksas yra tai, kad jos šalininkai žavisi spontaniška, savaimė susiklostančia visuomenės tvarka ir tuo pačiu metu ieško amžinų, nuo istorinio ir kultūrinio konteksto nepriklausančių politinės tvarkos sąlygų.

Metafizikos baimė yra keistas šiuolaikinių Vakarų visuomenių gyvenimo reiškiny. Galima suprasti mokslininkus, kurie turi atsisaityti metafizikos ir privalo tirti „pozityvius faktus“ bei „priežastinius ryšius“. Tačiau sunku suprasti, kodėl metafizika turi būti pašalinta iš moralės ir politikos. Šios sritys turi daugybę normatyvinių prielaidų, nurodančių ne tai, kas yra, bet tai, kas privalo būti. Vienus moralinius ir politinius įsitikinimus galima pakeisti kitais įsitikinimais, tačiau bet kurioje moralinio ir politinio apsisprendimo situacijoje mes remiamės į kažkokį galutinį įsitikinimų pagrindą. Tai svarbiausias Kanto moralės filosofijos atradimas – metafizinės tiesos įrodomos ne teorinio, bet praktinio proto ribose. Praktinis protas nurodo kai ką daugiau, negu vien trumpalaikiai įsitikinimai ir interesai.

Michelis Foucault įtvirtino požiūrį, kad politinė galia nėra substancija. Jo nuomone, galia neturi vieno centro ir gali būti aptinkama visur – darbe, šeimoje, mokykloje, psichiatrinėje ligoninėje, seksualiniame gyvenime ir kalėjime. Foucault manė, kad visuomenė yra galios santykių tinklas, kurio neįmanoma valdyti iš vieno centro. Jo nuomone, substancijos sąvoka netinka politinės valdžios prigimčiai apmąstyti. Valdžios santykiai yra išsibarstę po visą visuomenę, ir jiems apibūdinti tinka veiksmo, įvykio ir proceso, o ne daikto, struk-

tūros ar substancijos sąvokos. Politiką reikia suvokti kaip skirtingų dalykų supolitininimo ir nupolitininimo veiksmą, o ne kaip substanciją. Toks požiūris turi užkirsti kelią metafizikai. Tačiau ji lengvai sugrįžta į politinių diskusijų areną.

Dar keli amžiai iki Foucault liberalai įrodinėjo, kad politinės institucijos nėra politinio gyvenimo pagrindas, bet priklauso nuo daugybės tiesiogiai su politika nesusijusių veiksnių, iš kurių jie dažniausiai minėdavo pilietinę visuomenę ir laisvąją rinką. Foucault kritika kar-toja seniai žinomas liberalizmo tiesas. Šiuolaikinės Vakarų visuomenės jau seniai padalijo valdžias, individą padarė politinio gyvenimo pagrindu, įtvirtino žmogaus teises, pripažino savarankišką pilietinės visuomenės ir laisvosios rinkos vaidmenį, atėmė valdžią iš monarchų ir atidavė ją tautai. Po šių reformų sunku kalbėti apie kokią nors substancinę politikos sampratą.

Tačiau, nepaisant to, liberalai naudoja metafizinius argumentus. Carlos Schmittas teigė, kad „nėra liberalios politikos, bet yra vien liberali politikos kritika“⁴. Tai nepagrįstas įsitikinimas. Atsisakius Spinozos stiliaus substancijos sampratos, pagrįstos vieno principo pripažinimu, neišvengiamai prireikia kitos – silpnesnės – substancijos sampratos. Jeigu Foucault nebūtų turėjęs jokios politinio gyvenimo substancijos sampratos, tai taptų neaišku, kaip jis gali politiką atpažinti šeimoje, darbe, moksle, kalėjime ar psichiatrijos ligoninėje. Tą patį galima pasakyti ir apie liberalus. Jie bijo vienos, turinčios ipareigoti skirtingų įsitikinimų piliečius bendrojo gėrio sampratos, tačiau ji niekada neišnyksta iš jų politinių samprotavimų horizonto.

Šiuo metu daug kalbama apie liberalizmą be metafizinių pagrindų. Richardo Rorty nuomone, „liberalųjį metafiziką“ turi pakeisti „liberalus ironikas“: „Ironikas metafizikai svarbius žodžius, ypač tuos, kurie pasirodo viešojoje liberalių demokratijų retorikoje, suvokia tik kaip dar vieną tekstą, dar vieną mažų žmogiškųjų dalykėlių rinkinį.“⁵ Tai abejotinos reputacijos teiginys. Kai Rorty sako, kad „šiuolaikinės liberalios visuomenės jau turi visas institucijas tolesniam

tobulėjimui“⁶, jis turi pripažinti, kad pastarosios atsirado kaip Vakarų metafizinių diskusijų padarinys. „Liberalai ironikai“ gali pasirodyti tik po to, kai savo darbą jau yra padarę „liberalai metafizikai“. Pasitraukus pastariesiems, liberalizmas prarastų bet kokius aiškesnius idėjinio tapatumo pagrindus.

Nepaisant visų viešai rodomų antipatijų metafizikai, liberalizmas yra metafizinio mąstymo kūrinys. Vienas ryškiausių to įrodymų yra Johno Rawlso politinio liberalizmo koncepcija⁷. Šis autorius teigia sukūręs teoriją, galinčią nepriklausyti nuo piliečių moralės, psichologijos, rasės, tautybės, kultūros, lyties ir sugebėjimų skirtumų. Jis mano, kad metafizika turi būti atskirta nuo politikos ir palikta piliečių privačių įsitikinimų sričiai. Tačiau jo paties sukurta politinio teisingumo teorija atitinka visus metafizinės teorijos reikalavimus – yra visa apimanti, neempirinė, fundamentali ir visuotinė.

Liberalizmo politinės filosofijos branduolys panašus į logikos aksiomas. Į pagrindinę liberalizmo politinės filosofijos poziciją galima įrašyti tik gana ribotą politinių principų skaičių. Liberalai, pavyzdžiui, negali pripažinti kolektyvo pirmenybės prieš individą, moralinio autoriteto tiesos prieš moralinį pliuralizmą, religinės tiesos pirmenybės prieš teisingumą. Liberalizmo politinės filosofijos branduolį sudaro du pagrindiniai principai – individo laisvė ir politinė lygybė. Iš šių dviejų principų galima išvesti kitas liberalizmo politinės filosofijos normas – individualizmą, pliuralizmą, toleranciją, žmogaus teises, nešališkumą, neutralumą, negatyviają laisvę, teisės valdymą, privatumo ir viešumo sričių atskyrimą, teisingumo pirmenybę prieš gėrį.

Į liberaliųjų vertybių sąrašą dažnai įtraukiama laisvoji rinka ir demokratija. Tačiau tai labiau tik priemonės, o ne sudedamoji liberalizmo metafizinio branduolio dalis. Liberalai bijo laisvosios rinkos ir atstovaujamosios demokratijos padarinių. Laisvoji rinka jiems yra svarbus piliečių laisvę užtikrinantis mechanizmas, tačiau jie bijo, kad jos rezultatai gali tapti iššūkiu piliečių socialinei lygybei. Atstovaujamają demokratiją jie pripažįsta kaip svarbią laisvos visuomenės sąly-

gą, tačiau bijo, kad demokratinų visuomenių rinkimų rezultatai gali tapti iššūkiu piliečių laisvei ir lygybei.

Metafizinis liberalizmo politinės filosofijos branduolys neleidžia pripažinti dviejų dievų. Liberalai demokratiją suvokia kaip turintį paklusti jų kontrolei įrankį. Demokratija neįeina į liberalizmo politinės metafizikos branduolį. Polemizuodamas su Rawlsu, Jürgenas Habermas bandė jį įtikinti, kad jo pasiūlyta „politinio liberalizmo“ koncepcija nuvertina demokratiją⁸. Rawlsas atsakė, kad demokratinis valdymas privalo pripažinti liberalizmo viršenybę⁹. Ne tik jam, bet ir daugeliui kitų liberalų atrodo, kad demokratija yra tik *causa instrumentalis*, jų politinei filosofijai tarnaujantis įrankis. Liberalus erzina demokratijos ryšys su kolektyvo idėja. Jie mano, kad tai atskirą individą gali padaryti mažai reikšmingu politinio gyvenimo elementu.

Dworkino nuomone, šiuo metu galima kalbėti apie dvi skirtingas demokratijos sampratas¹⁰. Pirmoji – mažoritarinė – teigia, kad demokratija yra daugumos valdymas, užtikrinamas rinkimais ir piliečių dalyvavimu juose. Antroji – „partnerystės demokratija“ – grindžiama idėja, kad žmonės turi valdyti save, kaip lygūs kolektyvinės politinės veiklos partneriai. Pirmoji samprata yra grynai procedūrinė ir nepriklauso nuo politinės moralės. Antroji apima ne tik procedūrą, bet ir tam tikrą politinę moralę. Dabartiniai liberalai dažniausiai yra antrosios sampratos šalininkai. Jie mano, kad demokratijos procesas turi būti valdomas kitų, iš šalies primestų, politinių tikslų. Sujungus liberalizmą ir demokratiją susidaro substancinės demokratijos samprata, kuriai apibūdinti tinka „valdomos demokratijos“ terminas.

Liberalizmo ir demokratijos sąjunga liberalams suteikia progą naudotis demokratijos pranašumais ir autoritetu. Susidaro keista situacija, kai net socialdemokratai pradedami apibūdinti kaip liberalūs demokratai. Norėdami to išvengti, socialistai ir konservatoriai yra priversti savo nesutarimus su liberalais perkelti į ginčo apie demokratiją lygmenį. Socialistai siekia įrodyti, kad būtina demokratijos sąlyga yra socialinis teisingumas. Konservatoriai demokratiją sieja

su kokiais nors vietinės kultūrinės tradicijos elementais. Liberalizmas taip pat gali būti konservatyvios politinės minties dalimi, tačiau dauguma neliberalių konservatorių reikalauja atskirti politinę demokratiją ir liberaliąją moralę. Norberto Bobbio nuomone, liberalizmas ir demokratija skiriasi taip, kaip skiriasi laisvės ir lygybės vertybės¹¹. Tai tipiškas socialistų požiūris į demokratiją. Laikantis šio požiūrio, liberalai atsiduria laisvės, o socialistai – lygybės pusėje.

Schmittas įrodinėjo, kad egzistuoja gilus vidinis demokratijos ir liberalizmo konfliktas. Šį konfliktą jis apibūdino kaip „prieštaravimą tarp liberalaus individualizmo ir demokratijos homogeniškumo“¹². Liberalusis individualizmas skiriasi nuo kolektyvo idėja grindžiamos demokratijos. Pastarajai reikia *demos* – tautos, liaudies, visuomenės arba bendruomenės. Liberalai mąsto kitaip – jie pabrėžia moralinio individualizmo, žmogaus teisių ir politinės lygybės reikšmę. Demokratai rūpinasi bendruoju gėriu, kultūriniu visuomenės ir bendruomenės tapatumu, socialiniu solidarumu, piliečių tarpusavio supratimu bei sutarimu. Liberalai bijo, kad dėl tokio dėmesio kolektyvui demokratiniai sprendimai gali prieštarauti piliečių teisėms, laisvei ir lygybei.

Tai, ką liberalai vadina „substancine“ demokratijos samprata, yra liberalizmo politinės filosofijos dalis. Šiuo požiūriu Spinoza buvo teisus, sakydamas, kad gali egzistuoti tik viena substancija. Liberalai nuosekliai gina demokratiją, bet nepripažįsta jai savarankiškos substancijos statuso. Tai pagimdo keistą pagarbos laisvei ir dogmatizmo mišinį: „Liberalus galima matyti garbinančius įvairovę ir nuomonių bei elgesio ekscentriškumą, bet tuo pačiu metu jie stropiai sugrauzia daugybę įvairovės šaltinių.“¹³ Liberalai nuoširdžiai gerbia demokratiją, bet bijo kai kurių jos procedūrų taikymo padarinių. Jie žino, kad daugumos sprendimai gali būti neteisingi liberalizmo politinės filosofijos požiūriu, tačiau atitikti demokratijos reikalavimus. Johnas Dunnas šiuo požiūriu yra teisus: „Teisingumo idėja ir demokratijos idėja viena kitą atitinka tik labai atsitiktinai.“¹⁴

Liberalai gina žmogaus teises ir laisves, tačiau griežtas jų nusistatymas prieš politinės valdžios kišimąsi į individų gyvenimą netiesiogiai nuvertina demokratiją. Moralinio individualizmo principus ginantys piliečiai anksčiau ar vėliau užsidaro savo privačiuose interesuose ir praranda bendrų politinių veiksmų patirtį. Jie mano, kad politinį gyvenimą turi valdyti žmogaus teisės, o demokratinis piliečių valios pareiškimas yra tik formalus politinės valdžios įteisavimo aktas. Pierre'as Manent tai apibūdina kaip liberalaus individualizmo ir bendrosios demokratijos valios konfliktą. Visą dėmesį sutelkdamį į žmogaus teises, liberalių visuomenių piliečiai klausia, „ar gera būti kolektyvinės valios dalimi, ar gerai būtų, kad pilietiškumas ir politiškumas iškiltų virš kitų grupuočių“¹⁵.

Manent nuomone, „šiuolaikinė demokratija yra ir nori būti monistinė, nes ji pripažįsta tik vieną teisėtą pamatinį elementą: individo valią“¹⁶. Tai demokratijos esmę kiek iškreipiantis požiūris. Demokratija yra valios metafizika. Tačiau kalbos apie individualios valios pirmumą yra liberalų primestas dalykas. Demokratija yra ne individualios, bet kolektyvinės valios metafizika. Jai reikia *demos* – tautos, liaudies arba bendruomenės. Ši aplinkybė sąlygoja atsargų liberalų požiūrį į ją. Isaiah Berlino žodžiais, „tarp individualios laisvės ir demokratinio valdymo nėra būtino ryšio. Atsakymas į klausimą „Kas mane valdo?“ logiškai skiriasi nuo atsakymo į klausimą „Kokiu masu valdžia kišasi į mano reikalus?“¹⁷

Demokratija yra daug lankstesnis politinio gyvenimo elementas, negu liberalizmas. Pastarasis turi kelias pagrindines formas, kurias galima traktuoti kaip „politinį“, „ekonominį“, „kultūrinį“, „moralinį“ ir „socialinį“ liberalizmą. Peržengus tam tikrą ribą, liberalai jau nenori būti vadinami liberalais, ir prisistato kaip „libertarai“. „Demokratija“ turi kur kas daugiau predikatų – „liaudies demokratija“, „tautos demokratija“, „socialinė demokratija“, „liberalioji demokratija“, „pilietinė demokratija“, „tiesioginė demokratija“, „atstovaujamoji demokratija“, „rinkimų demokratija“, „nuomonės demokrati-

ja“, „išraiškos demokratija“, „įsitraukimo demokratija“, „atmetimo demokratija“, „negatyvioji demokratija“, „pozityvioji demokratija“, „konfrontacijos demokratija“, „kaltinimų demokratija“, „formalioji demokratija“, „realioji demokratija“, „elektroninė demokratija“, „svarstymų demokratija“, „dalyvavimo demokratija“.

Liberalizmo metafizika grindžiama daikto, o demokratijos – veiksmo, įvykio ir proceso idėja. Demokratinis procesas neturi idėjinio branduolio, primenančio metafizinius liberalizmo ar kitų ideologijų branduolius. Paprasčiausia savo forma demokratija – tai rinkimų, balsavimo ir įstatymų leidimo procedūros. Dažnai kalbama apie procedūrinį liberalizmą. Tačiau iš tikrųjų procedūrinis yra ne liberalizmas, bet demokratija. Tik pastaroji išjudina sustingusį liberalizmo idėjinį branduolį. Šalia samprotavimų apie žmogaus teises, negatyviąją laisvę ir moralinį pliuralizmą, liberalai būtinai turi kalbėti apie demokratams svarbius dalykus – piliečių dalyvavimą, įsitraukimą ir aktyvumą. Be šito liberalizmo politinė doktrina prarastų bet kokią praktinį gyvybingumą ir patrauklumą.

Liberalizmo ir demokratijos santykis primena logikos ir kalbos santykį. Kalbą galima traktuoti kaip loginių taisyklių rinkinį. Tačiau ji nėra vien tokių taisyklių rinkinys. Tam, kad kasdienės kalbos sakiniai ką nors reikštų, reikia žodžių materijos. Kalba yra ne tik struktūra, bet ir veiksmas. Ferdinandas de Saussure’as siūlė skirti kalbą ir kalbėjimą. Šią skirtį pritaikius liberalizmo ir demokratijos santykiui, galima sakyti, kad liberalizmas atitinka logikos, o demokratija – kalbėjimo funkciją. Liberalai prasmingais pripažįsta ne visus, bet tik jų politinę logiką atitinkančius teiginius. Demokratai rūpinasi tuo, ką Saussure’as apibūdino kaip kalbėjimą – diskusijomis, bendrais svarstymais ir piliečių tarpusavio supratimu.

Liberalizmas yra proto, o demokratija – valios pusėje. Liberalus galima pristatyti kaip politinius racionalistus. Jie mano, kad žmogaus gyvenimas vadovaujantis protu yra gėris. Demokratai linkę į voliuntarizmą. Jų viltys siejasi su piliečių valia, tarpusavio supratimu

ir bendrais susitarimais. Bendroji valia jiems yra svarbiausias politinių sprendimų teisėtumo kriterijus. Liberalai mąsto kitaip – jie kalba apie pirmiau bendrosios valios esančius dalykus, ir pirmiausia – žmogaus teises. Šis liberalų ir demokratų požiūrio skirtumas sukelia dviejų filosofijų konfliktą. Immanuelis Kantas, pavyzdžiui, gynė piliečių asmeninę laisvę ir lygybę, tačiau visiškai nevertino demokratijos. Jo žodžiais, „*demokratija* neišvengiamai yra despotizmas tikraja to žodžio prasme“¹⁸.

Liberalai nori būti pagrindinė demokratinę procesą formuojanti ir valdanti jėga. Atidžiau įsižiūrėjus matyti, kad liberalizmas ir demokratija atlieka dvi skirtingas funkcijas. Liberalizmas – saugo, riboja ir gina, o demokratija – plečia, sieja ir vienija. Šiandien dažnai kaip savaime suprantamas dalykas pristatomas demokratijos pajungimas liberalizmui. Tačiau liberalai neturi išskirtinės teisės į demokratiją. Kitų politinių ideologijų atstovai taip pat pretenduoja į jos valdymą. „Valdomos demokratijos“ terminas tinka ne tik liberaliajai, bet ir kiekvienai kitai demokratijos formai. Demokratinę režimą turi valdyti kokia nors ideologija.

Liberalai demokratiją apaugino savo politinės filosofijos principais. Didesnė dabartinės demokratijos teorijos dalis yra liberalų moralinės ir politinės vaizduotės kūrinys. Apauginta liberaliais principais, demokratija tapo sudėtinga teorija, apimančia samprotavimus apie individų autonomiją, laisvę, lygybę, valdžių padalijimą, pilietinės visuomenės ir valstybės atskyrimą, moralinį pliuralizmą, laisvąją rinką ir politinį nešališkumą. Tačiau liberalai nėra tikrieji politinio atstovavimo idėjos kūrėjai. Jeanas Jacques’as Rousseau sakė, kad ši idėja „atėjo pas mus iš feodalinio valdymo, to neteisingo ir absurdiško valdymo, kuris nusmukdė žmonių giminę ir suteršė žmogaus vardą“¹⁹. Liberalai šiai neliberalios kilmės idėjai suteikė naują turinį. Lygus dalyvavimas rinkimuose jiems atrodo kaip mažiausias demokratijos reikalavimas. Jie reikalauja ankstesnių laikų demokratams nepažįstamų dalykų – atskirti pilietinę visuomenę ir valstybę, religiją ir politiką, gėrį ir teisingumą, moralę ir teisę.

Liberalai gina moralinį individualizmą. Demokratai turi rūpintis bendruoju gėriu, visuomenės interesu ir piliečių susitarimais. Liberalizmo politinės filosofijos tikslas – apriboti politinę valdžią. Demokratijos tikslas – sukurti visą visuomenę telkiančią bendrojo gėrio sampratą ir puoselėti piliečių savivaldą. Liberalų susižavėjimas negatyviaja laisve lengvai virsta negatyviaja demokratijos samprata. Jos esmę yra apibūdinęs Rosanvallonas: „Čia yra tam tikras dalyvavimas viešajame gyvenime, tačiau daugiausia priešiškas. Čia yra tam tikras išpareigojimas, tačiau daugiausia išpareigojimas atmesti. Čia yra tam tikras nuomonės pareiškimas, tačiau tik trumpų šūkių ir kaltinimų formos.“²⁰

Rosanvallono nuomone, šiuolaikinė demokratija sukuria savo antrininką – kontrademokratiją. Ši yra tarsi atrama, „sustiprinanti įprastinę rinkiminę demokratiją, kaip netiesioginės valdžios demokratija, išsibarsčiusi po visą visuomenę; kitais žodžiais, kaip pastovus nepasitikėjimas demokratija, papildantis įprastinę epizodinę rinkiminės atstovaujamosios demokratijos sistemą“²¹. Viena demokratijos forma kuria politinę valdžią, o kita – ją prižiūri ir kontroliuoja. Tarp šių dviejų demokratijos formų vyksta nuolatinė kova. Kontrademokratija pagrįsta nepasitikėjimu tuo, ką sukuria rinkimų demokratija. Liberalų simpatijos yra kontrademokratijos pusėje. Jie labiausiai iš visų politinių ideologijų moka skatinti nepasitikėjimą valdžia. Kai kurie jų autoriai net mano, kad demokratija turi daugiau bendro su ekonomine rinka, negu valstybe.

Egzistuoja tam tikras demokratijos ir liberalizmo suartėjimo būtinumas. Tai sąlygoja ne tik liberalų simpatijos piliečių savivaldai, bet ir dualistinė pačios demokratijos prigimtis. Piliečiai turi ne tik išsirinkti valdžią, bet ir ją kontroliuoti bei prižiūrėti. Antrajai funkcijai gerai tinka liberalų nepasitikėjimas valdžia. Jų kritinis nusistatymas padeda sustiprinti liberalizmo ir demokratijos ryšius. Tačiau už šį dalyką reikia mokėti gana didelę kainą. Į individus – atomus išskaidytos visuomenės piliečiai tampa mažai pajėgūs atlikti bendrus politinius veiksmus.

Demokratai yra daug atviresni istorijai ir kultūrai, negu liberalai. *Demos* idėja reikalauja kolektyvinio subjekto, turinčio istorinę atmintį ir kultūrinį tapatumą. Liberalų akys nukreiptos į *kratos* – valdžių atskyrimą, politinį valdymą, institucijų funkcionavimą ir viešąjį administravimą. Demokratams rūpi ne tik abstraktūs politiniai principai, bet ir konkretų kultūrinį ir istorinį patyrimą turinti bendruomenė. Jie yra įsitikinę, kad valstybės gali nesiskirti savo politine tvarka, bet privalo skirtis kultūra. Liberalai neturi klausos kultūriniais ir istoriniais veiksniais. Jų mintys nukreiptos į universalius, kosmopolitinius principus.

Liberalai bijo istorijos ir kultūros, nes tai gali suteikti per daug laisvės demokratinės valios eksperimentams. Pripažinus, kad demokratija yra istoriškai ir kultūriškai sąlygotas dalykas, galima bandyti vadaotis iš liberalizmo įtakos. Būtent šią taktiką naudoja dauguma neliberalių politinių režimų. Jų atstovai sako, kad liberalizmas yra Vakarų politinės vaizduotės kūrinys, netinkantis jų vietinei kultūrai. Norėdami įveikti šį savo oponentų argumentą, liberalai sako, kad žmogaus teisės yra aukščiau bet kokių kultūrinių skirtumų. Jų nuomone, demokratija negali leisti panaikinti institucijų, garantuojančių piliečių laisvę ir lygybę. Tai pakankamai įtikinantis argumentas. Tačiau kartu su juo iškyla klausimas, ar toks požiūris nenuvertina piliečių demokratinės valios vaidmens?

Liberalai nemato daugybės demokratams svarbių dalykų – bendrojo gėrio, bendruomenės, tautos, istorijos ir kultūrinio tapatumo. Drašiai galima kalbėti apie liberaliojo individualizmo ir demokratinės bendrosios valios konfliktą. Demokratai mano, kad valstybės tvarką turi įsteigti kolektyvas – tauta arba liaudis. Liberalams rūpi žmogaus teisės, piliečių lygybė, teisės valdymas ir laisvoji rinka. Tai esminis dviejų filosofijų skirtumas. Liberalai kalba apie atstovaujamają demokratiją, tačiau užmiršta jos pagrindą – tautą ir liaudį. Kai kurie liberalizmo kritikai net mano, kad jo šalininkai nori sukurti „grynąją demokratiją“, arba „demokratiją be tautos“²².

Liberalų metafizinį nusistatymą gerai atspindi jų noras pabėgti nuo istorijos. Jie bando įtikinti, kad jau įvyko paskutinė konceptuali revoliucija, būtina piliečių laisvei užtikrinti. Bet kokią užuominą apie kitas – liberalizmo politinę filosofiją peržengiančias – demokratijos formas jie traktuoja kaip iššūkį piliečių laisvei ir lygybei. Toks požiūris nesuderinamas su tikrąja demokratijos prigimtimi. Ši politinio valdymo forma yra (ar bent jau turi būti) atvira naujiems, neišbandytiems ir nenuspėjamiems dalykams. Tuo ji skiriasi nuo viską reguliuoti norinčio totalitarizmo.

Svarbus liberalizmo ir demokratijos santykius formuojantis veiksnys yra mokslas. Liberalizmo ir mokslo santykiai – tai atskira plati tema. Trumpai galima pasakyti, kad mokslininkai yra liberalizmo politinės filosofijos pusėje. Jie taip pat nori numatomos, apskaičiuojamos ir valdomos politinės tvarkos. Per liberalizmo politinę filosofiją reiškiasi mokslininkų noras sukurti valdomą ir prognozuojamą pasaulį. Visiškai pagrįstai galima kalbėti apie esminį mokslininkų ir liberalų požiūrio į moralę bei kitas vertybes sutapimą. Mokslininkų įtakos ir autoriteto didėjimas neišvengiamai sustiprina liberalų „liberalios demokratijos“ elementą. Vietoj atvirumo įvairiems praktinio racionalumo tipams, įskaitant ir religinį, demokratija gina vieną – mokslinio racionalumo tipą.

Alexis de Tocqueville'is aptiko silpnąją demokratijos pusę – laisvi ir lygūs piliečiai gali būti valdomi ne tironiškos, bet globėjiškos valdžios despotizmu. Ši despotija nepalaužia piliečių valios, „bet atbukina ją, palenkia ir valdo; ji retai skatina veikti, bet tolydžio tramdo veiklą; ji nieko nenaikina, bet trukdo gimti vaisiui; ji neterorizuoja, bet gniuždo, sekina, varžo, slopina, bukina ir galiausiai tautą paverčia paprasčiausia balių darbinių gyvulių banda, kurią gano vyriausybė“²³. „Švelnioji despotija“ rodo, kad piliečių kultūrinės ir moralinės savivokos transformacijos demokratiją gali paversti viešai išpažįstama, tačiau mažai įtakinga politine filosofija.

Demokratija neišlaiko savarankiškos politinio gyvenimo substancijos testo, nes ją valdo liberalizmas ir daugybė kultūrinio bei

socialinio gyvenimo aplinkybių. Galima klausti: „Ar substancijos testą išlaiko liberalizmas?“ Atsakymas neigiamas – liberalizmas taip pat yra priverstas šauktis kitų politinio gyvenimo formų, ir pirmiausia demokratijos, pagalbos. Pasikeitus piliečių mąstysenai ir elgesio įpročiams, demokratinės procedūros neišvengiamai turi vesti į naują politinę tvarką. Manent teisus sakydamas, kad didžiausią grėsmę demokratijai kelia ne politinės institucijos, kurios dažniausiai yra liberalios, bet piliečių mąstysenos permainos²⁴.

Vienas svarbiausių dabartinių demokratinų visuomenių mąstyseną formuojančių veiksnių yra „postmodernizmas“. Liberalizmo politinė filosofija turi nekintamą metafizinį branduolį, kuriam pažęsti užtenka stipresnio antimetafizinių nuostatų įsigalėjimo. Postmodernizmas šiuo metu yra įtakingiausias antimetafizinių nuostatų šaltinis. Liberalioji metafizika negali atsilaikyti prieš mąstymo būdą, kurį Schmittas pavadino „politiniu romantizmu“ ir „naujuoju okazionalizmu“, ir kuris šiandien pristatomas kaip „postmodernizmas“. XVII amžiaus okazionalistai manė, kad Dievas yra vienintelė pasaulio reiškinių priežastis, kiekviena konkrečia proga susiejanti priežastį ir padarinį. Naujieji okazionalistai (arba postmodernistai) mano, kad pasaulis yra tik proga naujiems asmens vaizdiniais kurti.

Postmetafizinio mąstymo šalininkai į demokratinę valdžią žiūri kaip į tuščią vietą. Šį požiūrį gerai suformulavo Claude'as Lefortas. Jo nuomone, demokratinės visuomenės valdžia yra tuščia vieta, „nes negali būti užimta, jai negali atstovauti nei individas, nei kokia nors su ja besitapatinti grupė. Mes matome tik valdžios naudojimo mechanizmus, arba vien tik žmones, paprastus mirtinguosius, kurie turi politinę valdžią“²⁵. Pratešdamas šiuos samprotavimus, Fredas Dallmayras priduria: „Suvokta kaip tuščia vieta, suvereni valdžia negali būti užimta arba įkūnyta kokio nors individo arba visuomenės grupės; maža to – ji negali būti reprezentuota. Mes matome tik valdžios strategijas, valdymo mechanizmus, individus arba grupes, tam tikrą

laiką turinčias savo rankose politinę valdžią; tačiau polio erdvės ir laiko ribos yra slepiamos.“²⁶

Naujojo okazionalizmo arba postmodernizmo šalininkai nepripažįsta jokių nekintamų elgesio normų. Jie nori pašalinti metafiziką, teologiją ir ontologiją: „Viskas nustoja būti daiktu ir objektu, ir tampa pradžios tašku.“²⁷ Pasaulis tampa individų kūrybinių sugebėjimų išbandymo arena, be „substancijos ir funkcinio ryšio, be nustatytos krypties, nuoseklumo ir apibrėžtumo, be sprendimo, paskutinio apeliacinio teismo, nusitęsiantis į begalybę ir valdomas vien magiškos atsitiktinumo rankos“²⁸. Naujieji okazionalistai į viską siūlo žiūrėti ironiškai, kaip į dar vieną progą pakeisti nusistovėjusius kalbinius žaidimus. Rorty „liberalus ironikas“ yra tipiškas naujojo okazionalizmo atstovas.

Demokratija daug lengviau pasiduoda naujojo okazionalizmo įtakai, negu liberalizmas. Tam trukdo pastarojo metafizinis branduolys. Tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad naujieji okazionalistai nori to paties, ko ir liberalai – individą paversti visų daiktų matu. Iš tikrųjų jie nori kur kas daugiau – sukurti pasaulį be metafizikos, substancijos ir ontologijos. Schmittas sakė, kad ten, kur prasideda naujasis okazionalizmas – baigiasi politika. Jo nuomone, ši politinė filosofija neišvengiamai baigiasi politiniu romantizmu. Galima pateikti daug pavyzdžių, patvirtinančių Schmitto požiūrio pagrįstumą. Frankas Ankersmitas, pavyzdžiui, bando įrodyti, kad atstovaujamoji demokratija yra estetinio mąstymo kūrinys: „Atstovaujamasis valdymas nėra tiesos atradimas ar jos teigimas; tai principinis neprincipingumas; ieškojimas, kur galima pasiekti susitarimą, anksčiau nesupainiotų tiesų organizavimas.“²⁹ Toks požiūris yra tipiškas demokratijos aiškinimo pagal meno analogiją pavyzdys, politiką perkeliantis į estetinio mąstymo sritį.

Naujasis okazionalizmas kėsinaisi į demokratinio atstovavimo pagrindą – tautą ir liaudį. Jos pradedamos aiškinti kaip išsivaizduojamos bendruomenės, fantazijos ir pusiau mistinės prigimties reiškiniai.

Paskutinius du amžius tauta buvo suvokiama kaip demokratinės visuomenės politinio gyvenimo pagrindas. Šiuo metu ji praranda šią savo anksčiau turėtą funkciją. Vis populiariesnis tampa požiūris, kad tauta yra empiriškai neapčiuopiamas politinio gyvenimo subjektas, atstovaujantis ne piliečiams, bet tik jų tariamam bendrumo išsivaizdavimui. XVIII amžiaus pabaigoje tauta pakeitė Dievą, kaip politinio gyvenimo pagrindą. Dabar ji pradeda kaltinti tuo pačiu, kuo anksčiau buvo kaltinamas Dievas – mistika ir empirinio akivaizdumo stoka.

Naujasis okazionalizmas siekia sukurti metafizikai abejingą kultūrą. Tai neabejotina grėsmė liberalizmo politinei filosofijai, kuri paremta tam tikromis metafizinėmis prielaidomis. Galima daug ginčytis dėl tokios kultūros ateities. Abejonių nekelia tai, kad demokratija ir toliau bus Vakarų visuomenių politinio gyvenimo pagrindas. Tik pakeitę visuomenės kultūrinio gyvenimo veidą, piliečiai gali tikėtis pakeisti demokratine savo valią, ir tik pakeitę ją, gali tikėtis demokratiją išvaduoti iš liberalizmo priklausomybės. Tačiau, kitaip negu mano naujojo okazionalizmo šalininkai, tai nebūtų visiškas išsivadavimas iš metafizikos. Tik vieną demokratiją valdančią metafizikos formą pakeistų kita.

Diskusijose apie demokratiją nuolat maišomas liberalizmo ir pačios demokratijos vaidmuo. Jeigu kam nors nepatinka demokratija, tai to priežastis gali būti ne demokratija, bet liberalizmas. Daugelio žmonių simpatijos demokratijai yra pagrįstos tik jų stipriu prisirišimu prie liberalizmo. Panašiai kaip daugelio žmonių antipatijos demokratijai atsiranda tik dėl jų negatyvaus požiūrio į liberalizmą. Būtina aiškiai suvokti, kad liberalizmo politinės filosofijos trūkumai neišvengiamai tampa demokratijos silpnybėmis. Tai kaina, kurią mes turime sumokėti už liberalizmo ir demokratijos suaugimą. Demokratijos ir liberalizmo įtakos sričių atskyrimas šiuo metu yra pagrindinis demokratijos teorijos uždavinys.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ R. Dworkin. Principo reikalas. Vert. K. Klimka. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2006. P. 260.

² P. Rosanvallon. Democracy: Past and Future. Columbia University Press, 2006. P. 155.

³ A. Mickūnas. Demokratija šiandien. Straipsniai ir esė. Vilnius: Versus aureus, 2007. P. 81–82.

⁴ C. Schmitt. The Concept of Political. Trans. G. Schwab. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1996. P. 70.

⁵ R. Rorty. Contingency, Irony, and Solidarity. Cambridge University Press, 1992. P. 93.

⁶ Ibid, p. 63.

⁷ J. Rawls. Politinis liberalizmas. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002.

⁸ J. Habermas. Reconciliation through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism // The Journal of Philosophy. 1995, no. 3, p. 129.

⁹ J. Rawls. Politinis liberalizmas. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 427.

¹⁰ R. Dworkin. Is Democracy Possible Here? Principles for a New Political Debate. Princeton University Press, 2006. P. 131.

¹¹ N. Bobbio. Liberalism and Democracy. Trans. M. Ryle and K. Soper. London, New York: Verso, 1990. P. 32.

¹² C. Schmitt. The Crisis of Parliamentary Democracy. Trans. E. Kennedy. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press, 2000. P. 17.

¹³ K. Minogue. Liberal Mind. Indianapolis: Liberty Fund, 1963. P. 60.

¹⁴ J. Dunn. Setting the People Free: The Story of Democracy. London: Atlantic Books, 2005. P. 149.

¹⁵ P. Manent. A World beyond Politics. Trans. M. LePain. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. P. 62.

¹⁶ P. Manent. Žmogaus miestas. Vert. P. Račius. Vilnius: Margi raštai, 2005. P. 226.

¹⁷ I. Berlin. Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją. Vilnius: Amžius, 1995. P. 284.

¹⁸ I. Kant. Politiniai traktatai. Vert. A. Gailius ir G. Žukas. Vilnius: Aidai, 1996. P. 123.

¹⁹ Ž. Ž. Ruso. Rinktiniai raštai. Vert. L. A. Skupas. Vilnius: Mintis, 1979. P. 221.

²⁰ P. Rosanvallon. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust. Cambridge University Press, 2008. P. 185–186.

²¹ Ibid, p. 8.

²² P. Manent. Demokratija be tautų. Apie savivaldos pabaigą Europoje. Vert. J. Navakauskienė. Vilnius: Versus aureus, 2008. P. 11.

²³ A. Tocqueville. Apie demokratiją Amerikoje. Vert. V. Petrauskas. Vilnius: ALK/Amžius, 1996. P. 772–773.

²⁴ P. Manent. An Intellectual History of Liberalism. Trans. R. Balinski. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. P. 110.

²⁵ C. Lefort. Democracy and Political Theory. Trans. D. Macey. Mineapolis: University of Minnesota Press, 1988. P. 17.

²⁶ F. Dallmayr. Postmetaphysics and Democracy // Political Theory. 1993, no. 1, p. 114.

²⁷ C. Schmitt. Political Romanticism. Trans. G. Oakes. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press, 1986. P. 20.

²⁸ Ibid, p. 19.

²⁹ F. Ankersmit. Representational Democracy. An Aesthetic Approach to Conflict and Compromise // Common Knowledge. 2002, vol. 8, p. 46.

SUMMARY

THE CONFLICT OF LIBERALISM AND DEMOCRACY

The term “liberal democracy” hides the conflict of two different philosophies. Liberal metaphysics is based on the idea of thing, while democracy is based on the idea of action and process. Democratic process does not have any core of ideas, which is typical of liberalism. The goal of liberal political philosophy is to circumscribe political power. The aim of democracy is the creation of self-government of the citizens. Liberals do not see many things that are important to democrats: common good, community, nation, history and cultural identity. It is possible to speak about fundamental conflict between liberal individualism and general will of democracy. In discussions about democracy there is always at least some confusion about the role of liberalism and democracy. Contemporary theoreticians of democracy do not want to admit that the drawbacks of liberal political philosophy necessarily become the weaknesses of democracy. This is the price we have to pay for the fusion of liberalism and democracy. The drawing of demarcation lines between the spheres of influence of democracy and liberalism today is the main goal of the theory of democracy.